

XIX əsrin ortalarından başlayaraq, Çar Rusiyasının müxtəlif yerlərində feodal sistemini tədricən ortadan qaldıran kapitalist münasibətləri formalaşmağa başlamışdır. Bakıda neft sənayesinin meydana çıxması ilə, Azərbaycanda və ümumiyyətlə, Cənubi Qafqazda kapitalizm münasibətlərinin təməli qoyuldu. Bakı, XIX əsrin axırlarından başlayaraq, feodalizmdən kapitalizmə keçid etməklə, yeni ictimai münasibətlərin mərkəzinə çevrildi. Artıq sənayenin inkişaf etdirilməsi zərurətə çevrildi. Bunun üçün əhalinin savadlanması, peşəkarlığın artırılması və qadınların ucuz işçi qüvvəsi kimi ev-ailə işlərindən sənayeyə cəlb olunmasına tələbat artırdı. Bu məsələlərin həllinin uzunmüddətli inkişafa buraxılması mümkün deyildi. Çünki Çar Rusiyası ərazisində yeni kapitalist münasibətlərinin sürətlə inkişaf etməsi, feodal sistemin üzərində bərqərar olan Çar Rusiyasının tezliklə çökməsinə, onun ərazisində bütün resursların ələ keçirilməsinə və yeni bazarların meydana çıxmasına yönəlmişdi.

Qərb hökumətləri Çar Rusiyasında öz strateji hədəflərinə daha tez nail olmaq üçün, "milli azadlıqla" yanaşı, "qadın azadlığı" ideyasından da istifadə etdilər. Bu ideyaların yayılması və gerçəkləşməsi isə, marksist feministlərin üzərinə vəzifə kimi qoyuldu. Bu, asan vəzifə deyildi. Çünki feodal rejimin və monarxiyanın qoruyucuları olan varlı mülkədarlara və xalqı aldadan ruhani zümrəsinə qalib gəlmək və əhalini, xüsusilə, qadınları onların istismarından xilas etmək lazım idi.

1917-ci il oktyabr inqilabından sonra Rusiyada hakimiyyətə gələn bolşevik hökuməti marksizmin feminist nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, patriarxal cəmiyyəti ortadan qaldırmaq məqsədini qarşıya məqsəd kimi qoydu. F.Engels yazırdı ki, ailə təsərrüfatı sosializmə ictimai əməyin ayrılmasından hissəsi olmalı, uşaqların tərbiyəsi ictimai səviyyədə həyata keçirilməli, qadınları istismar edən ailə qurumu ortadan qalxmalı və cəmiyyət istismarın olmayacağı kommunizmə doğru sürətlə addımlamaladır. Buna görə də, bolşeviklər, ənənəvi ailənin keçmişin qalığı olduğunu irəli sürərək, ona qarşı mübarizəyə başladılar. Bunun üçün qadınlar, ailənin mülkiyyətindən çıxarılıb, ictimai mülkiyyətə

bu sahədə güclü təbliğat-təşviqat işlərinə cəlb olundular. Rusiyada qadınların sosial-iqtisadi həyata və yeni ideoloji sistemə cəlb olunması üçün, fəal qadınlardan ibarət feminist təşkilatlar ("qadın şuraları" və "qadın şöbələri") yaradıldı.

Dünyada ilk dəfə Rusiyada 1920-ci ildə abortlar qanunu ilə qanunlaşdırıldı və tibb müəssisələrində pulsuz abortlar həyata keçirildi. Həlbuki əvvəlki qanunlara görə, abort edən analar 3 il, həkimlər 6 il cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurdular. 1924-cü ildə Leninqrad şəhərində abort edən qadınların sayı 60,4%-ə qədər artdı. Nikah yaşı hər iki cins üçün 18 yaş elan edildi (1917-ci ildə qadınlar üçün 16, kişilər üçün 18 elan edilmişdi).

1920-ci ildə boşanmalar qanunu ilə qanunlaşdırıldı. Boşanmaq istəyən evli cütlüklərdən biri artıq məhkəməyə deyil, poçt ilə nikah qurumuna məktub göndərməklə, öz istəyinə rahatlıqla nail olurdu. Həmin dövrdə bağlanan nikahların orta davamlılığı 8 ay idi. Qadınların nikahda deyil, nikahdankənar uşaq dünyaya gətirmələri bolşevik hökuməti tərəfindən dəstəklənirdi. Belə uşaqlar dövlət-kommunal qurumlarında böyüdülməli, tərbiyə edilirdi. 1923-cü ildə SSRİ-də doğulan uşaqların

Rauf Məmmədov yazır: "1921-ci ildən başlayaraq, 12-13 nəfərin bir yerdə ailə şəklində yaşadığı kommunal-ailə modelləri, vətəndaş nikahları, homoseksual nikahlar və üçlü nikahlar yaradılırdı. Kommunal mənzil layihələri də bununla bağlı idi. 1925-ci ildə Moskvada "Həyaya son!", "Ailəyə son!", "Nikaha son" şüarları altında nudistlər cəmiyyəti yaradılır və onlar ictimai yerlərdə və çimərliklərdə özünü nümayiş etdirirdilər. Onlar paltarları burjuva əlaməti və qeyri-təbii bir hal kimi qələmə verirdilər.

Bolşeviklərin Rusiyada həyata keçirdikləri kütləvi "seksual inqilab" eksperimentləri, Avropa tarixində belə müşahidə olunmamışdı. 20-30-cu illərdə Rusiyada ifrat yoxsulluq və aclıqdan -kütləvi ölümlərin artması, cinayətlərin pik həddə çatması, kənnibalizm elementlərinin müşahidə olunması ilə yanaşı, seksual ifratın başalığı bəzən cəmiyyəti tamamilə iflas həddinə çatdırılmışdır. Bolşeviklər (V.Lenin, L.Trotski, Karl Radek, feministlərdən Aleksandra Kollantay, İnessa Armand, Roza Zemlyaçki, Fəni Drabkina, Mariya Şoyxet və s.) cəmiyyəti bu yolla manipulyasiya edirdilər.

Bu gün, Azərbaycanda olan milli ailə modeli, 18 yaş nikah müqaviməti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

SSRİ-də erkən evliliyin gender təhlili

yətə çevrilməli idilər. Bu proseslər, Rusiya ərazisində daha ifrat şəkildə həyata keçirildi.

1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra "ev əməyinin inqilabı dəyişməsi" qanunu, sonralar bütün SSRİ ərazisində, yəni Azərbaycan SSR-də də tətbiq olunmuşdu. Bu qanun, feodalizmin natural təsərrüfat sisteminin ortadan qaldırılmasına və onun, sosializmin kollektiv sənaye və aqrar təsərrüfat sistemi ilə əvəz olunmasına şərait yaratdı. Bu sistemdə formalaşan böyük (mürəkəb) ailə modeli yeni sistemə keçidə bağlı olaraq iflas etdi. Çünki sürətlə irəliləyən bu proseslərin qarşısını almaq istəyənlər, antisovet elementləri kimi ortadan qaldırıldı. Həmçinin, 1917-ci ildə qəbul edilən "vətəndaş nikahı, uşaqlar və vətəndaş vəziyyəti aktlarının qeyd alınması" barədə qanuna əsasən, nikah və boşanmalar kilsənin əlindən alınaraq, dünyəvi məhkəmələrə verildi, qadın və kişi arasında bərabərlik tanındı, qadınlar cəmiyyətin bütün sahələrində sərbəst fəaliyyət göstərmək imkanları əldə etdilər.

Çar Rusiyası ərazisində, həmçinin, Azərbaycan ərazisində qadınların kütləvi şəkildə savadsız olması, ictimai həyatdan uzaq olması və feodal sistemin ənənələri ilə yaşaması, islahatların aparılmasını çətinləşdirirdi. Buna görə də, solçu feministlər Armant, A.Kollontay, A.Samoylova, K.Setkin və digərləri

50%-nin nikahdankənar olduğu bildirilirdi.

Rusiyada tətbiq olunan gender siyasəti "totalitar androginiya", yeni "cinsiz sovet insanı" modelinə uyğunlaşdırıldı. Bu model, təhsildə və əmək sahələrində cinsə əsaslanmayan sistemin ortaya çıxmasına şərait yaratdı. Qadınların arasında tikintidə və dəmir yolunda fəhlələrin, ictimai nəqliyyat sürücülərinin, traktorçuların və pilotların sayı artdı. Marksist feministlər "seksual inqilab" layihəsini gerçəkləşdirmək üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirdilər. Xalq komissarlarının 1 yanvar 1918-ci il qərarında bildirilirdi ki, 17-30 yaşarası bütün (5 uşağı olanlar istisna olunmaqla) zəhmətkeşlərin intim istifadəsinə verilir və buna etiraz edən örlər ər statusundan məhrum edilirdi. Çoxkişilik qanunu təsbit olunurdu. Doğulan uşaqlar korpələr evinə verilir və 17 yaşına qədər oradatəlim-tərbiyə olunurdular. 1920-ci ildə "azad sevgi büroları" yaradıldı və onlar, "proletar seks" üçün müraciət edən kişiləri qadınla təmin etdirdilər. Qadınların imtina etmək hüquqları yox idi. KİV-də təbliğ edilirdi ki, kişilər öz qadınlarını dostlarına, qadınlar isə, öz örlərini rəfiqələrinə təklif etsinlər. Rusiyada bu duruma etiraz cəhdləri ortadan qaldırılırdı. Buna görə də, bir çox ailələr öz evlərini tərk edərək, daha təhlükəsiz yerlərə köçürülürdülər.

ləsinəvəyümşaqpatriarxalənənəyəsəslənən nuklear-monoqam ailə modelidir. Ailə, öz formasından asılı olmayaraq, cəmiyyətin xarakterini özündə əks etdirir və öz konservativliyi ilə dəyişən cəmiyyətin xarakterinə təsir göstərir.

XX əsrin 30-cu illərində Azərbaycan feodal sistemdən sosialist sistemə (bəzi tədqiqatçılara görə, dövlət kapitalizminə) keçid mərhələsində və sonrakı dövrün təsiri altında ənənəvi Azərbaycan ailəsi həm struktur, həm də mahiyyət baxımından dəyişmişdir.

Lakin ənənəvi ailənin dəyərləri modernist-sosialist inkişafa öz təsirini göstərərək, Azərbaycan SSR ərazisində ənənələrlə modernizmin müxtəlif səviyyəli sintezini təşkil edən yenibir ailə fenomeninin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu sintezi, səviyyəsinə görə, üç kateqoriyaya bölmək olar:

1. Həm ənənənin, həm də modernləşmənin orta səviyyəsini təmsil edən sinkretik ailələr (Gəncə, Sumqayıt və qismən Bakı kimi şəhərlərdə yaşayan qismən orta patriarxal ailələr).
2. Ənənənin zəif və modernləşmənin güclü olduğu subkültür ailələr (Bakıda yaşayan və gender bərabərliyinin daha çox müşahidə olunduğu "rusdilliləri" azərbaycanlı və qarışq ailələr).
3. Ənənənin güclü və modernləşmənin zəif olduğu müasir ənənə-

viailələr (bölgələrvəkəndyerlərinədeolanqismənsərtpatriarxal ailələr).

R.Məmmədovun fikrincə, nuklear-monoqam ailə modeli, bütün dövrlərdə mövcud olan müxtəlif ailə formalarının (ailə icması, böyük ailə, patronimiya) strukturunu təşkil edən ilkin hissəcik qismində iştirak edir. Cism atomlarından təşkil olunduğu kimi, müxtəlif böyük ailə formaları da ata+ana=övlad(lar) formulundan ibarət kiçik nuklear (nüvə)-monoqam ailələrdən təşkil olunurlar. Bu baxımdan, nuklear-monoqam ailəni ilkin ailə forması hesab etmək olar. Ailənin və nikahın digər formaları isə, sonrakı dövrlərin sosial-siyasi hadisələri, iqtisadi-coğrafi xüsusiyyətləri və digər amillərlə əlaqədar olaraq meydana çıxmışdı:

1. Nuklear-monoqam ailə-maddi təminatın və fiziki təhlükəsizliyin təmin olunduğu sosial mühitdə mövcuddur.
2. Nuklear-monoqam ailə-maddi təminatın və fiziki təhlükəsizliyin təmin olunmadığı sosial mühitdə digərləri ilə birləşərək, böyük ailə (ailə icması, böyük ailə, patronimiya) şəklində öz varlıqlarını qoruyurlar.
3. Böyük ailələr, bir sistem kimi, öz maddi təminatını və fiziki təhlükəsizliyini təmin edə bilmədiyi təqdirdə, yenidən nuklear ailələrə bölünürlər. Bəzən, onlar öz ortaq təsərrüfat həyatını saxlamaqla, patro-

nik birliklərini mühafizə edirlər.

4. Cinslərarasındabalanskeşkinşəkildəpozulduqda (müharibə, xəstəlik və digər səbəblərlə), cəmiyyətdə ilkin monoqam (təkkəbinlilik)nikah forması poliqa miya (kişi-çoxkəbinliliyi) və poliandriya (qadın çoxkəbinliliyi) kimi nikah formalarına keçir.

5. Özünəməxsusluğun (genetik, dini, mədəni) və mülkiyyətin itirilməsi qorxusu endoqamiyaya şərait yaradır.

6. Kənar təhlükələrdən qorunmaq və inteqrasiya olunmaq zərurəti ekzoqamiyaya şərait yaradır.

XX əsrin 90-cı illərindən sonra qloballaşma proseslərinin təsiri ilə Azərbaycan ailə modelinin struktur və mahiyyətində bəzi dəyişikliklər baş verir. Biz, bu məsələləri mərhələli şəkildə tədqiq etməyi, məqsəduyğun hesab edirik.

Azərbaycanda ailə qurumunun gender transformasiyası XX əsrdə dörd əsas mərhələdən keçmişdir:

1. 20-30-cu illərdə formasion keçidin ailə qurumuna təsiri;
2. İ.Stalinin hakimiyyəti dövründə SSRİ-də ailə siyasəti;
3. 50-80-ci illərdə SSRİ-də ailə siyasəti;
4. 90-cı illərdə formasion keçidin ailə qurumuna təsiri.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru